

РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА»

О. К. Снітко

У ХХІ ст. з прискореним розвитком світової економічної системи, з розвитком глобалізації та масового виробництва кардинально змінились принципи суперництва між країнами. Сьогодні першість держав світу визначається не кількістю завойованих територій або природних ресурсів, а ефективністю їх економік. Поглиблення економічних зв'язків серед країн створює не тільки переваги, такі як зменшення витрат на виробництво продукції та збільшення товарного асортименту, але водночас породжує величезний тиск на національну безпеку кожної окремої держави.

Особливо актуальною ця проблема є для економіки України, національна безпека якої донедавна асоціювалась переважно з цілісністю державної структури, безпекою владних інститутів, стійкістю внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Нині на перший план вийшла загроза залежності економіки України від ринків товарів та послуг розвинутих країн світу. Невирішеність проблем у цій сфері не дозволяє забезпечити відповідний рівень економічного зростання, ускладнює здійснення ефективної реструктуризації економіки, здійснює негативний вплив на фінансову, податкову, страхову сфери та бюджет нашої країни.

Про важливість проблем економічної безпеки держави свідчить зростаюча увага до них з боку як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Вагомий внесок у теорію та практику економічної безпеки зробили провідні західні вчені, зокрема такі, як Т. Аллісон, К. Жюгляр, Дж. Найт, Г. Фостер, Й. Шумпетер, Дж. Кейнс, Х. Молл, П. Самуельсон, Я. Тинберген, Дж. Гелбрейт та ін.

Важливу роль у теоретичному та емпіричному дослідженні проблем безпеки економіки

держави відіграють праці сучасних вітчизняних і російських учених і практиків, а саме: Л. І. Абалкіна, О. І. Баранівського, І. Ф. Бінько, І. О. Бланка, Г. А. Пастернак-Таранушенка, М. М. Єрмошенко, Я. А. Жаліло, Т. Т. Ковальчука, В. І. Мунтіяна, Г. В. Козаченко, В. С. Пономаренко, В. Г. Ткаченко, Б. В. Губського, О. М. Лещенко, В. М. Гейца, В. К. Сенчагова, Є. О. Олейнікова, Н. С. Вавдіюка та ін.

Проте різноманітність підходів до визначення самого поняття «економічна безпека» та її структурних елементів свідчить про відсутність чіткого й цілісного розуміння цієї проблематики. Дотепер не існує єдиної думки щодо виникнення та формування даного поняття, яка повинна бути основою для його розуміння та визначення. Тому метою даного дослідження стала систематизація теоретичних підходів до трактування економічної безпеки держави в історичній хронології та узагальнення їх для цілісного розуміння даного поняття.

Однією з основних потреб окремої людини і суспільства в цілому, є потреба в безпеці. За ієрархією потреб А. Маслоу, яка сьогодні є основою з теорій мотивації людини і суспільства, безпека посідає другу сходинку після фізіологічних потреб і є стимулюючим фактором для об'єднання людей у групи, які в кінцевому підсумку утворюють держави.

Але з плином історії змінюється саме розуміння поняття «безпека». На початку історії людства безпека асоціювалась із захистом від нападу ворожих племен. З виникненням держав і відносин між ними трактування безпеки почали пов'язувати насамперед із військово-політичними відносинами: балансом сил, рів-

нем конфліктності та протистояння, загрозами війни тощо.

Про захист держави як про основний обов'язок громадян говорили у свій час Сократ, Платон, Конфуцій, київські князі (Святослав Ігорович, Ярослав Мудрий і Володимир Мономах), флорентієць Нікколо Макіавеллі, батько монархічного авторитаризму француз Арман Жан Дю Плессі, американський революціонер Джордж Вашингтон і англійський консерватор лорд Уїнстон Черчилль. «Турбота про самозбереження є найважливіша з турбот держави», – стверджував Жан Жак Руссо у своєму трактаті «Про суспільний договір». У цьому аспекті розглядав безпеку у своєму політичному заповіті державний канцлер Росії Карл Вільгельм Нессельроде. Він говорив про необхідність зайнятися розвитком своїх моральних і матеріальних сил. Ця внутрішня турбота є первинною потребою країни, а інша зовнішня діяльність, яка могла б тому перешкоджати, повинна бути усунута [15].

Термін «безпека» вперше виник у XII ст. Його зміст розуміли як спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої загрози. Поняття «економічна безпека» ввів у політичний лексикон Президент США Теодор Рузвельт у 1934 р. у своєму зверненні до Конгресу. Приблизно в той же час це поняття було включено в програму соціально-економічних перетворень демократичної партії США. Мова йшла виключно про безпеку держави як інструменту захисту населення, головними її характеристиками були рівновага та стабільність економіки [5].

1985 р. після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції про міжнародну економічну безпеку, в якій було визначено необхідність сприяння безпеки економіки для соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни, поняття «економічна безпека» набуло міжнародного масштабу [16].

У 90-х рр. минулого століття активно починає вивчатися питання, пов'язане з розумінням економічної безпеки в пострадянських країнах. У Росії 1993 р. була прийнята концепція економічної безпеки Російської Федерації. В цей час вивчає безпеку економіки держави Володимир Рубанов, який розглядає її як

здатність національної економіки забезпечити добробут нації та стабільність внутрішнього ринку незалежно від дії зовнішніх чинників [16].

Володимир Паньков стверджує, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який характеризується її стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників. Пізніше Леонід Албанов визначає економічну безпеку як стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно, вирішувати соціальні завдання і коли держава має можливість розробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику. Він розглядає необхідність економічної безпеки як гарантії незалежності країни [9].

В Україні цього часу теоретичні основи вивчення поняття «безпеки» як елемента економічних систем характеризувались залученням і адаптацією розробок західних спеціалістів, з яких був вироблений теоретико-методологічний підхід, що визначив парадигму майбутніх наукових досліджень і реалізувався, в кінцевому підсумку, в декларації про державний суверенітет України. Основи національної безпеки були закладені в Конституції України. 1990 р. було створено управління економічної безпеки, а 1998 р. була розроблена Національна програма забезпечення економічної безпеки України до 2005 р., яка потім стала основою для прийняття Концепції економічної безпеки України. 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основи національної безпеки України», який визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам [7].

Крім законодавчого обґрунтування економічної безпеки держави, виникають різні тлумачення цього поняття і у вітчизняному науковому просторі. Микола Ващекін розглядає економічну безпеку, як стан, у якому народ може суверенно визначати напрями та форми свого економічного розвитку [16]. За твердженням Євгенія Олейнікова, національна безпека – це стан економіки й інститутів вла-

ди, коли забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально направлений розвиток країни в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал, навіть за найбільш несприятливих варіантів розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [16].

Заслуговує на увагу визначення економічної безпеки Геннадія Пастернака-Таранушко, який розглядає економічну безпеку як стан держави, за яким вона забезпечує можливість створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців [5]. На думку Володимира Шлемко та Ігоря Бінько, економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберег-

ти стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особистості, родини, держави [16].

Зважаючи на таку різноманітність тлумачень поняття «економічна безпека», що пояснюється, по-перше, її складністю та багатоплановістю, та, по-друге, об'єктивно зростаючим інтересом до цієї проблеми, на нашу думку, для його цілісного розуміння необхідно розглядати комплексно через призму окремих підходів. Проаналізувавши визначення в українській та зарубіжній літературі, а також різні підходи в законодавстві, ми прийшли до висновку, що серед усіх тлумачення про економічну безпеку держави можна виділити шість основних підходів (табл.).

Таблиця

Основні підходи до визначення поняття «економічна безпека»

Критерій визначення поняття «економічна безпека»	Науковці, які займалися вивченням поняття «економічна безпека»
Визначення через інтереси держави або суспільства	Є. О. Олейніков, М. М. Єрмошенко, В. А. Савін
Визначення через стабільність і стійкість соціально-економічної системи	В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько, В. І. Мунтіян, Я. А. Жаліло
Визначення через розвиток економіки	Л. І. Албакін, В.М. Нижник, Г. А. Пастернак-Таранушенка, Г. П. Ситник
Визначення через незалежність держави та економіки	М. П. Вацекін, Г. В. Козаченко
Визначення через стан захищеності	В. В. Рубанов, І. Я. Богданов, Н. П. Тірьошина
Визначення через системи складових безпеки	В. Тамбовцева, М. М. Єрмошенко, В. С. Пономаренко

У першому підході зосереджено увагу на захисті інтересів інститутів влади та суспільства в цілому; в другому підході зроблено акцент на підтримці функціонування економічної системи та її елементів, стримуванні або подоланні дії чинників, що його дестабілізують; у третьому – розглянуто здатність економіки країни до саморозвитку та самовідтворення, які забезпечують ефективність і відповідну безпеку економічної системи; у четвертому – визначено економічну безпеку як спроможність самостійно, незалежно від будь-кого здійснювати власну економічну та соціальну політику, реалізовувати національні економічні інтереси; в п'ятому підході економічну безпеку розглянуто як стан захищеності національної безпеки від зовнішніх і внутрішніх загроз; у шостому стверджується, що економічна безпека – це багатопланова складна

сукупність складових, які утворюють систему, здатну забезпечити безпеку національній економіці.

Зважаючи на вищезазначене, на нашу думку, найбільш загальна та змістовна дефініція поняття «національна економічна безпека» відповідає шостому підходу та виражається в визначенні економічної безпеки як загальнонаціонального комплексу заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізми протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Отже економічна безпека хоча і лежить в основі безпеки держави з давніх часів, але її почали вивчати лише з середини ХХ ст. через розвиток міжнародних відносин і ринкової економіки. В ХХІ ст. економічна безпека розглядається як необхідність забезпечення державності за рахунок використання відпо-

відних заходів і засобів, що покликані надати стабільність стану держави попри економічний тиск, який чиниться ззовні або зсередини. Вона вимірюється у розрізі несилових складових, зокрема, важливу роль відіграють нові параметри «безпеки», які насамперед пов'язані з економічним і фінансовим становищем країн, науково-технічним процесом, інформаційно-комунікаційними системами, забрудненням навколишнього середовища, міжнародним тероризмом та транскордонною злочинністю, рухом нелегальних мігрантів, торгівлею людьми.

Нині існує багато визначень поняття «економічна безпека», що пояснюється його складністю, але найбільш вагомим постає розуміння його як системи складових, що в кінцевому підсумку забезпечують захист інтересів держави та суспільства, захищаючи їх від внутрішніх і зовнішніх загроз. Зазначимо, що в науковому просторі дослідження поняття «економічна безпека» й надалі слід продовжувати з метою більш детального аналізу його складових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоусова І. А. Економічна безпека як стратегічна складова національної безпеки України / І. А. Белоусова // Економічний часопис – XXI ст. – 2010. – № 5–6. – С. 14–18.
2. Белов О. Ф. Економічна безпека в стратегії реформ // Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення [Електронний ресурс] / О. Ф. Белов. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua.htm>. – Назва з титулу екрана.
3. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія / Губський Б. В. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 121 с.
4. Детюк А. Окремі питання визначення поняття «національна економічна безпека» / А. Детюк // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 131–136.
5. Джаман М. О. Концептуальні засади визначення сутності категорії «економічна безпека» та її елементів / М. О. Джаман, Г. О. Гончаров // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2009. – № 4. – С. 8–13. – (Серія: «Економічні науки»).
6. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплетації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільності. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с.
7. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua.htm>. – Назва з титулу екрана.
8. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : ЦУЛ, 2009. – С. 7–29.
9. Літош Г. М. Економічна безпека країни: зміст та структурні елементи / Г. М. Літош // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 4. – С. 183–188.
10. Кириченко О. А. Теорія та практика економічної безпеки держави в умовах глобальної фінансової кризи / О. А. Кириченко, І. А. Білоусова / Економічна безпека // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 26–32.
11. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
12. Концепція економічної безпеки антикризового управління економікою України. – К. : УЕП «Крок», 2009. – 72 с.
13. Кушнірчук Ю. М. Проблеми трактування сутності категорії економічної безпеки / Ю. М. Кушнірчук / Економіка, планування і управління галузі // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.9. – С. 205–210.
14. Острівка Е. Молодіжна альтернатива: економічний вектор національної безпеки [Електронний ресурс] / Е. Острівка. – Режим доступу : <http://www.ya.org.ua.htm>. – Назва з титулу екрана.
15. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави [Електронний ресурс] / Г. А. Пастернак-Таранушенко // Економічна безпека держави. Методологічне забезпечення : монографія. – К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с. – Режим доступу : <http://econbez.narod.ru.htm>. – Назва з титулу екрана.
16. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування / В. В. Третяк, Т. М. Гордієнко // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 6–8.
17. Шиманська В. В. Економічна безпека як фактор підвищення конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / В. В. Шиманська, І. В. Саух. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua.htm>. – Назва з титулу екрана.